

Дослідження питань якості життя та соціального розвитку

УДК 314.745.23

ВНУТРІШНІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ В УКРАЇНІ І ГРОМАДИ, ЩО ЇХ ПРИЙМАЮТЬ

ВНУТРЕННИЕ ПЕРЕСЕЛЕНЦЫ В УКРАИНЕ И ПРИНИМАЮЩИЕ ОБЩИНЫ

INTERNALLY DISPLACED PEOPLE IN UKRAINE AND HOSTING COMMUNITIES

Сапелкін Ю. В.

Канд. соціол. наук, старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України

Сапелкин Ю. В.

Канд. социол. наук, старший научный сотрудник Института социологии НАН Украины

Sapelkin Y. V.

PhD in Sociology, Senior Researcher, Institute of Sociology of NAS of Ukraine

Анотація

У статті проаналізовано основні проблеми, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи з Донбасу і Криму у громадах, що їх приймають, визначено чинники, що зумовлюють негостинне ставлення, та висловлено пропозиції щодо зміни ситуації.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), приймаючі громади, корінні жителі, волонтерська активність.

Аннотация

В статье проанализированы основные проблемы, с которыми сталкиваются внутренне перемещенные лица из Донбасса и Крыма в принимающих общинах, определены факторы, обуславливающие негостеприимной отношение, и высказаны предложения по изменению ситуации.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица (ВПЛ), принимающие общины, коренные жители, волонтерская активность.

Abstract

The paper analyzes the main problems faced by internally displaced persons from the Donbas and Crimea in the hosting communities, identifies factors determining inhospitable attitudes and argues proposals for change.

Key words: internally displaced persons (IDPs), host communities, indigenous people, volunteer activity.

Вступ. З 2014 року в Україні актуальною стала проблема внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Чинне законодавство визначає їх таким чином: «Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили, або який самостійно покинув місце свого проживання, у результаті, або з метою уникнення негативних наслідків збройного кон-

флікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи» [1].

Ставлення до ВПО, як і до факту збройного конфлікту на території України є суперечливим.

Це зумовлює пошук пояснень такої суспільної оцінки. Слід додати, що найбільш неоднозначним залишається питання відносин внутрішніх переселенців з громадами, що їх приймають, про що свідчать досить багато різних прикладів і відгуків, як від сторони, що їх приймає, так і від ВПО. Спільним знаменником для ситуації з переселенцями залишається негативне ставлення до чоловіків ВПО на тлі масової мобілізації корінного населення і високого відсотка постраждалих українських військових. У деяких районах Західної України виникають розбіжності між ВПО і місцевим населенням з цілої низки питань. Протягом літніх місяців деякі жителі Західної України заявляли, що їх у невідповідно великій кількості призивають на військову службу, тоді як ВПО зі Сходу отримали звільнення від служби. При цьому ВПО уникають мобілізації не тільки з причини небажання воювати із знайомими і сусідами, а й з причини можливих негативних наслідків для рідних, що залишилися на непідконтрольній українському урядові території, а також майнових прав [2].

Перші спроби описати становище ВПО в Україні були зроблені у працях О. Балакіревої [3], О. Більовського [4], Т. Семігіної, Н. Гусак та С. Трухан [5-7], Ю. Середи [8] та ін. Проте ці науковці зосередили свою увагу на проблемах самих ВПО, а не їх відносинах із громадами, що їх приймають.

Ця стаття має на меті охарактеризувати відносини внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) з громадами, що їх приймають, та висунути пропозиції щодо унормування таких відносин. Стаття ґрунтується на вторинному аналізі соціологічних опитувань, проведених в Україні у 2014-2015 роках.

Виклад результатів дослідження. Згідно з даними Моніторингу Інституту соціології НАН України, у 2015 р. 49 % опитаних готові допустити ВПО з Донбасу як сусідів, 35,8 % - як колег по роботі, 29,9 % - як близьких друзів, 20,5 % - як членів родини, та при цьому майже п'ята частина опитаних (19,9 %) не готові допустити переселенців з Донбасу у жодній якості (табл.1).

Табл. 1. Розподіл відповідей на питання «Чи згодні Ви допустити вимушених переселенців з Донбасу у тих чи інших якостях (від членів Вашої сім'ї до керівників України)?», 2015 р. (%)

Готові допустити ВПО у якості:	% до усіх
Членів моєї сім'ї	20.5
Близьких друзів	29.9
Сусідів	49.0
Людей, якими я керую: моїми найманими працівниками, підлеглими, тощо	20.1
Колег по роботі, які працюють на рівних зі мною посадах	35.8
Людей, які мною керують: моїми працевдавцями, начальниками, тощо	11.9
Людей, які очолюють адміністрацію населеного пункту, де я зараз проживаю	9.4
Людей, які очолюють міністерства або державні служби України	8.8
Президента України	7.4
Громадян, які голосують на виборах Президента України, Верховної Ради або місцевих органів влади	26.1
Осіб, які отримують в Україні податкові, кредитні чи інші фінансові пільги	13.8
У жодній якості не згодні їх допускати	19.9
Інше	1.0

Аналогічна динаміка спостерігається у ставленні до ВПО із Криму. У більшості випадків їх готові допустити у якості сусідів, колег, друзів, членів родини, але при цьому 17,3 % опитаних не готові допускати ВПО з Криму у жодній якості (табл.2).

Слід зазначити, що стосовно осіб, які переїхали з Криму, негатив виражається у меншій мірі. По-перше, їх чисельність невелика порівнянно з тими, хто залишив Донбас. По-друге, на кримчан не покладають провину за розв'язання війни в країні і загибель українських військовослужбовців. Саме з цих причин подальший опис ставлення до ВПО більше стосується приїжджих зі східної частини країни. При цьому цікаво, що самі ВПО з Криму в найменшій мірі відчують себе прийнятими у новому середовищі, водночас найбільшою мірою прийнятими вважають себе переселенці з Луганської області [9].

Зазначимо, що значною мірою на відносини між ВПО і корінними жителями впливає часовий фактор. Якщо на початок конфлікту бажання надати притулок і матеріальну допомогу ВПО, а також співчуття і допомогу в адаптації готова була реалізувати значна частина населення в усіх областях України, то за останній рік побутові про-

Табл. 2. Розподіл відповідей на питання «Чи згодні Ви допустити вимушених переселенців з Криму у тих чи інших якостях (від членів Вашої сім'ї до керівників України)?», 2015 р. (%)

Готові допустити ВПО у якості:	% до усіх
Членів моєї сім'ї	22.1
Близьких друзів	32.7
Сусідів	25.7
Людей, якими я керую: моїми найманими працівниками, підлеглими, тощо	21.0
Колег по роботі, які працюють на рівних зі мною посадах	37.0
Людей, які мною керують: моїми працевластувачами, начальниками, тощо	13.2
Людей, які очолюють адміністрацію населеного пункту, де я зараз проживаю	9.9
Людей, які очолюють міністерства або державні служби України	9.6
Президента України	8.0
Громадян, які голосують на виборах Президента України, Верховної Ради або місцевих органів влади	26.9
Осіб, які отримують в Україні податкові, кредитні чи інші фінансові пільги	13.5
У жодній якості не згодні їх допускати	17.3
Інше	1.1

блеми, досвід спілкування, розбіжності, а також погіршення матеріального становища корінного населення значно знизили лояльні настрої у сторони що приймає.

ВПО дедалі частіше повідомляють про труднощі у процесі пошуку житла або роботи. У цих сферах їм доводиться конкурувати з місцевим населенням. Ціни на оренду житла в містах, що приймають, стрімко зросли, що слугувало приводом для обурення місцевих жителів, яким також доводиться платити завищені орендні ставки. Конкуренція за інші обмежені ресурси, наприклад, місця в дитячих садках, робочі місця, також є приводом до негативного сприйняття ВПО. Події 2014-2016 років спровокували ще й політичні розбіжності. У деяких регіонах, які приймають ВПО, представники місцевого населення звинувачують жителів Донецької та Луганської областей у розв'язуванні кризи та у підтримці сепаратистського руху. Негативні історії та чутки стосовно ВПО швидко поширюються в соціальних і традиційних медіа, що слугує ще одним приводом для дискримінації ВПО, здебільшого у питаннях житла та працевлаштування [2].

З-поміж корінних жителів поширена думка, що «ми платимо за них (переселенців)», «переселен-

ці забирають у нас роботу», «вони не вдячні нам». На адресу ВПО висувують звинувачення, наприклад, у відмові в роботі або, якщо дитина не вступила до вищого навчального закладу на бюджет.

У дослідженні, яке проводив Інститут економіки та прогнозування, у жінок-ВПО, які є главами домогосподарств, поцікавились, чи відчували вони упереджене ставлення від корінних жителів. Більше 56% опитаних дали позитивну відповідь [10].

Окремі експерти в Запоріжжі та Дніпрі акцентували увагу на виразній споживачькій позиції і завищеному почутті знедоленості у деякої частини ВПО. Переселенці приїжджають з позицією, мовляв «ви нам винні», відтак очікують, що громади повинні надати їм усе. Таку «позицію звинувачення» деякі опитані у Запоріжжі назвали «радянською ментальністю» та «самостійно набутою безпорадністю».

Подібні непорозуміння між ВПО та громадами що їх приймають, мають розв'язуватись через діалог та висвітлення позитивних прикладів інтеграції. Однак, як зазначив волонтер із Запоріжжя, найбільшою проблемою є те, що «легко знайти погані приклади, набагато важче знайти позитив» [11].

Поряд із появою в Українській державі групи ВПО стрімко зросло й число волонтерів. Через призму ставлення до волонтерів та благодійної діяльності можна опосередковано характеризувати й ставлення до ВПО. У табл. 3 представлено результати дослідження, проведеного 2014 р. Інститутом соціальних досліджень ім. Яременка [12]. Хоча дані не дають змоги розділити допомогу військовим та ВПО, проте вони дані підтверджують досить позитивне ставлення до ВПО з боку громад, достатній рівень бажання допомогти.

У табл. 4 подані результати цього ж опитування Інституту соціальних досліджень ім. Яременка щодо різновидів волонтерської активності у різних регіонах України [12].

Аналіз регіонального розподілу активності громадян із допомоги українським військовим та вимушеним переселенцям виявив зв'язок із ставленням до АТО на Донбасі та подій у Криму. Якщо

Табл. 3. Структура волонтерської активності респондентів, %

Види допомоги	Кількість, %
Переказували гроші військовим чи ВПО	52,7
Приносили речі або продукти в благодійні або волонтерські організації	40,0
Купували товари або послуги, коли знали, що дохід частково піде військовим або ВПО	27,8
Купували за свої гроші продукти чи речі військовим чи ВПО	25,2
Особисто допомагали ВПО речами або грошима	14,2
Безоплатно працювали чи допомагали волонтерським організаціям	9,3
Поселяли ВПО на власній житловій площі	3,5

мешканці західних областей частіше переказували гроші для допомоги військовим та ВПО, то мешканці Центру та Півночі виділяються більшою особистою допомогою переселенцям та купівлею продуктів і товарів, необхідних військовим та переміщеним особам. Саме вони надають найбільшу підтримку як переселенцям, так і українським військовим. Найменш активними в цьому плані є Схід та Південь держави. Південні регіони мають свою специфіку. На їхню територію припала менша кількість вимушених переселенців, тому і значно нижчий рівень волонтерської діяльності. Однак загроза поширення конфлікту все ж мотивує мешканців цього регіону займати активнішу позицію у питанні допомоги ВПО і військовослужбовцям.

На Донбасі достатньо високий рівень особистої підтримки ВПО. Причинами такого ставлення є більша обізнаність про реальні проблеми людей, що виїхали або перебували у зоні бойових дій. Але скрутне економічне становище не дозволяє виявляти достатньо активну волонтерську позицію. При цьому по мірі можливостей населення бере участь у забезпеченні ВПО необхідними продуктами, одягом та предметами побуту.

За результатами досліджень можна зробити висновок, що близько чверті корінних жителів областей, що приймають переселенців, взяли ВПО у свою громаду. При цьому 81 % відповіли, що ВПО повинні повернутися додому відразу ж, як тільки це стане можливим. Трохи більше третини відзначають, що ВПО вже стали частиною населення тих територій, куди вони переїхали [12].

Розглянемо також відповіді респондентів-ВПО на питання про те, чи відчувають вони себе прийнятими та в безпеці в спільноті, де наразі проживають. Це питання було поставлене ВПО у грудні 2014

та у березні 2015 року. Дослідження засвідчує, що переселенці стали позитивніше оцінювати те, як їх приймають. Індекс лояльності зріс майже вдвічі (з 29 до 49). Слід відзначити, що найвищий індекс лояльності мають Харківська та Запорізька області. А найменший показник лояльності дістала Київська область [9].

Табл. 4. Структура волонтерської активності респондентів за регіонами, %

Види допомоги	Захід	Центр	Північ	Схід	Південь	Донбас	м. Київ
Переказували гроші військовим чи ВПО	70.1	67.5	67.9	35.4	35.7	4.9	54.0
Приносили речі або продукти в благодійні або волонтерські організації	45.0	54.0	53.8	25.4	22.6	10.4	62.7
Купували товари або послуги, коли знали, що дохід частково піде військовим або ВПО	34.4	38.4	30.5	24.9	9.9	4.2	36.0
Купували за свої гроші продукти чи речі військовим чи ВПО	33.7	34.5	36.4	20.7	8.4	6.2	11.3
Особисто допомагали ВПО речами або грошима	15.1	20.7	16.0	17.2	4.4	13.9	0
Безоплатно працювали чи допомагали волонтерським організаціям	15.5	11.7	15.0	4.3	1.6	7.7	0
Поселяли ВПО на власній житловій площі	3.9	3.6	6.5	3.9	0.8	2.8	0

Причини негостинного ставлення до переселенців і чинники, на яких ґрунтується негативне ставлення до переселенців, можна умовно поділити на: особисті (загибель українських чоловіків, які є родичами місцевих жителів), особистісні якості кожної окремої людини (незалежно від місця проживання), її світогляд, рівень вихованості, толерантності та культурності. Оскільки частина ВПО веде аморальний спосіб життя, місцеве населення проектує негативну думку стосовно цих конкретних осіб на всіх переселенців, відтак формується уявлення, що в Донецькій області мешкає чимало неблагополучних громадян. Крім особистісних факторів мають місце економічні (зростання цін у цілому, зниження доходів, скасування пільг і соціальних виплат більшість жителів України пов'язують саме з подіями на Сході, тому провину за ці негативні зміни перекладають саме на переселенців). Окрім цього, наплив переселенців наситив ринок зайнятості, що призвело до зниження заробітних плат і ускладнило працевлаштування, міграційні потоки всередині країни негативно відобразилися і на цінах на оренду житла за рахунок зростання попиту, що в свою чергу накладає негативний відбиток на ставлення до ВПО.

Висновки та рекомендації. Аналіз досліджень, проведених в Україні у 2014-2016 роках, засвідчив, що у більшості випадків місцеві мешканці готові допустити ВПО з Донбасу та АР Крим як сусідів, колег, друзів, членів родини. Майже половина опитаних беруть активну участь у допомозі військовим та ВПО, а 15% опитаних особисто допомагали ВПО речами або грошима.

Однак майже п'ята частина опитаних не готові допускати ВПО в жодній якості і продовжу-

ють змушувати переселенців відчувати себе «не в своїй тарілці» через відмову здавати житло, працевлаштування, а також допускають брутальність під час спілкування, ведуть обвинувальні розмови в транспорті, на вулицях міст та сіл.

З-поміж причини негативного ставлення до переселенців можна виокремити особисті та економічні.

Оскільки наявні потреби ВПО задоволені не повною мірою і їх проблеми навряд чи зникнуть із часом, то доцільним видається вжиття наступних заходів:

- вдосконалити нормативно-правову базу з метою спрощення доступу ВПО до усіх видів муніципальних та державних послуг;

- запровадити програми адаптації службовців різних державних установ для ефективнішої роботи з ВПО, провести навчання і тренінги із залученням іноземних фахівців;

- провести комплексну інформаційну кампанію, спрямовану на підвищення рівня інформованості ВПО щодо їхніх прав, а також методів і шляхів реалізації цих прав;

- розробити комплексну адаптаційну стратегію для полегшення інтеграції та ефективної адаптації ВПО

Доцільно здійснювати подальше вивчення стосунків між ВПО та громадами, що приймають, для подальшої розробки та впровадження низки заходів, метою яких буде підвищення лояльності до ВПО з боку місцевих жителів, побудова системи взаємної допомоги за умови ефективного залучення соціального і професійного потенціалу ВПО в інтересах громади.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
2. Report on the human rights situation in Ukraine 15 November 2014 [Electronic resource] / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. – Mode of access: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/OHCHR_sixth_report_on_Ukraine.pdf.
3. Балакірева О. М. Спектр проблем вимушених переселенців: швидка оцінка ситуації та потреб [Електронний ресурс] / Балакірева О. М. // Український інститут соціальних досліджень. – Режим доступу: <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html>.
4. Біловський О. А. Особливості механізму надання державної житлової допомоги внутрішньо переміщеним особам в Україні / Біловський О. А. // Український соціум. – 2015. – № 3. – С. 104-113.
5. Семігіна Т. В. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб / Семігіна Т. В., Гусак Н. Є., Трухан С. О. // Український соціум. – 2015. – № 2. – С. 65-72.
6. Semigina T. "It is important to give people responsibility for their own lives": Social Work and Internally Displaced People in Ukraine / Semigina T., Gusak N. // Social Dialogue. – 2015. – Vol. 10. – P. 26- 29.
7. Semigina T. Armed conflict in Ukraine and social work response to it: What strategies should be used for internally displaced persons? / Semigina T., Gusak N. // Social, Health, and Communication Studies Journal. – 2015. – Vol. 1(2). – С. 1-23.

8. Серета Ю. В. Соціальний капітал внутрішньо переміщених осіб як чинник локальної інтеграції в Україні / Серета Ю. В. // Український соціум. – 2015. – № 3. – С. 29-41.
9. Key perceptions of internally displaced people in Ukraine [Electronic resource] / Ground Truth Solutions. – Mode of access: http://groundtruthsolutions.org/wp-content/uploads/2015/07/Ukraine_R2_2015.pdf
10. Квінтанілла Д. У пастці пропагандистської війни. Покинуті. Розчаровані. Затавровані [Електронний ресурс] / Квінтанілла Д., Парфенюк О., Мороз В.; Інтерньюз. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0VxzBAq84K9dOUU12Y2NvLXBaX2c/view>.
11. Дослідження «Соціальний капітал внутрішньо переміщених осіб та способи його зміцнення» [Електронний ресурс] / Інститут економіки та прогнозування НАН України. – Режим доступу: <http://ief.org.ua>
12. Дослідження «Ставлення до переселенців і волонтерської діяльності» [Електронний ресурс] / Інституту соціальних досліджень ім. Яременка, 2014 р. – Режим доступу: <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Settlers%20and%20volunteering.pdf>.

Матеріал надійшов 12.02.2016 р.